

Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна за 200 років / Бакіров В.С., Духопельніков В.М., Зайцев Б.П. та ін. – Х.: Фоліо, 2005.

28 січня 2005 р. Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна (ХНУ) урочисто відзначив своє 200-річчя, завершивши низку ювілейних заходів, що почалися з листопада 2004 р. в ознаменування підписання імператором Олександром І першого статуту і стверджувальної грамоти для Московського, Казанського та Харківського університетів.

200-літній ювілей ХНУ став подією величезної важливості в культурному житті Харкова й України. І відповідно до давньої доброї традиції ця дата була відзначена виходом у світ цілого ряду наукових видань, у тому числі трьох фундаментальних монографій з історії вузу: «Спроба історії Харківського університету (по невиданих матеріалах). Т. 1 (1802–1815 р.); Т. 2 (1815–1835 р.)» Д.І.Багалія¹, «Харківський університет на початку свого існування (1805–1820)» Л.Яновського² і «Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна за 200 років»³. Дві перші публікації – перевидання досліджень кінця ХІХ – початку ХХ ст., остання – колективна праця сучасних харківських учених.

Монографія «Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна за 200 років» стала зокрема важливим внеском в історіографію історії Харківського університету. Для її написання автори залучили величезний масив опублікованих та архівних матеріалів, широко використали результати досліджень своїх попередників і, незважаючи на неопану вивченість проблеми, зуміли по-новому, більш об'єктивно й всебічно викласти непросту історію одного з найбільших вищих навчальних закладів України.

В праці розкрито передумови створення вузу і роль у цьому В.Н.Каразіна; охарактеризовано основні положення всіх чотирьох університетських статутів, головних нормативних актів радянського періоду й практику їхньої реалізації в Харкові; педагогічну, наукову та суспільну діяльність професорів; умови навчання і склад студентства; реорганізації вищого навчального закладу у 1920–1930-ті рр. та вплив його на місцеве самоврядування, культурне життя міста й країни. А оскільки вуз ніколи не був незалежним самодостатнім островом, у його історії знайшли відображення революції, війни і перебудови. В книзі у доступній формі, гарною літературною мовою викладено процес повільного та важкого становлення й сходження Харківського університету до міжнародного визнання і статусу національного вищого навчального закладу.

Одним з істотних відмінностей даного дослідження від аналогічних узагальнюючих праць є велика увага до української проблематики. В кожному розділі підкреслюється зв'язок університету з нею. Найбільш повно це завдання реалізоване у 1-му розділі, де виділено §4 «Університет і Україна», в якому розповідається про зв'язки вузу з місцевим середовищем та його роль у вітчизняному культурно-національному Відродженні. В

2-му розділі українське питання влітається у більш загальну тему – суспільно-політичну й культурно-просвітню діяльність викладачів і студентів.

Під іншим ракурсом показано участь професури й студентства в суспільно-політичному житті на рубежі XIX–XX ст. Зокрема проаналізовано участь викладачів у виборах у Державну та міську думи в 1906 і 1907 рр. Революційним подіям приділено менше уваги, ніж у радянській історіографії. Однак ці події розкрито більш об'єктивно – відзначено участь професорів та студентів у революційному русі на боці різних політичних сил, підкреслено провідну роль університетських діячів в організації й діяльності у Харкові осередків Конституційно-демократичної партії та Союзу руського народу.

По-новому, всебічно розглянули автори позицію вузу й окремих його викладачів і студентів у бурхливій 1917–1919 рр. В Харкові у той період після падіння самодержавства влада постійно мінялася. Її на короткий час здобували Центральна рада, більшовики, гетьман П.П.Скоропадський, денікінці. Автори не розповіли про політичні уподобання студентів, приділивши основну увагу професорсько-викладацькому складу. Серед останнього переважали прихильники єдиної та неподільної демократичної Росії. Було також два ентузіасти української культурної автономії й жодного прихильника радянської влади. Драматизм цих років, мабуть, уперше розкрито стосовно до харківського університетського середовища.

Безумовний інтерес являє собою 4-й розділ – «Харківський університет в епоху реорганізації (1920–1933)». У ньому дано аналіз, головним чином, навчально-виховної та наукової діяльності Харківського інституту народної освіти (ХІНО) – вузу, створеного на уламках ліквідованого університету, на історію якого сьогодні претендує також Харківський педуніверситет. У монографії, виданій до 150-річчя університету, період з 1920 по 1933 рік не розглядався, тому що, строго кажучи, ХІНО був самостійним навчальним закладом, а не продовженням останнього або початком педінституту. Й те, що внаслідок реорганізації ХІНО в 1929–1930 рр. було створено п'ять нових вузів, два з яких стали базою для відновленого університету, а один – для інституту, пізніше названого педагогічним, може свідчити лише про певну культурну наступність.

Відмітною рисою даної праці є також висвітлення політичних репресій, що зачепили викладачів і студентів університету в 1930-ті рр., й у цілому критичного ставлення до діяльності партійної організації вузу та її керівного органу.

Авторам монографії вдалося створити узагальнену наукову картину історії найстарішого на наддніпрянських українських землях вищого навчального закладу. Однак величезний масив інформації погано структурований і уніфікований.

У структурному плані праця складається з восьми розділів, що охоплюють періоди: 1-ша половина XIX ст. – 2-га половина XIX ст., кінець XIX – початок XX ст., 1920–1933 рр., 1933–1941 рр., 1941–1945 рр., 1945–1955 рр., середина 50-х – 80-ті рр., 1991–2004 рр. Навіть, якщо не брати до уваги попередній досвід (в історії, написаній до 100-річчя університету, періоди визначалися за часом дії основних нормативних документів – статутів; в історії, написаній до 150-річчя, вузу в основу періодизації покладено формаційний підхід), виділені періоди уявляються довільними. Ну що це за період: кінець XIX – початок XX ст.? Дуже схоже на період імперіалізму, але тоді включення у нього революційних років виглядає штучно. Й що означає кінець XIX століття? Автор розділу характеризує статут 1884 р., але дає статистику з 1894 р. На тлі розділів, що охоплюють по півстоліття, досить купо виглядають також довоєнні та післявоєнні. Створюється враження, що вони виділялися під авторів, відповідно до їх наукових інтересів.

Робота навчальних закладів завжди аналізується з урахуванням статистики чисельності й якісного складу викладачів і студентів. Автори всіх розділів активно використовували кількісний метод дослідження. Однак цифри наведено дуже різні. Тому простежити динаміку розвитку вузу майже неможливо. Є цікаві статистичні таблиці щодо студентів у 3-му розділі, а зведених таблиць ні по окремих розділах, ні в цілому за 200 років немає.

Викликає жаль, що автори, які писали історію радянського та пострадянського періодів, не продовжили традицію своїх колег і не висвітлили участь професорів та студентів університету у суспільно-політичному й культурному житті міста і країни в окремих параграфах. Найбільш благодатний ґрунт для прояву громадянської активності склався у 1920-ті та в «перебудовчі» роки, але навіть у спокійні й «застійні» 1970-ті вуз не замикався у власних проблемах.

Монографію писали фахівці, що добре знають свій предмет. Тому кожен розділ дає досить повне уявлення про життя університету у визначений період часу. Однак викладений матеріал у змістовному плані структурований по-різному. Наприклад, у перших розділах наукова діяльність вузу розкривається за допомогою аналізу роботи професорів,

у 7-му розділі – розвитку наук, у 8-му – роботи факультетів. Така розмаїтість підходів утрудняє цілісне сприйняття проблеми.

Науковці знають, що найбільш важко і невдячно створювати історію сучасності, писати про те, що ще не встоялося, про тих, хто працює поруч. Приємно відзначити, що університетські історики успішно справилися з цим завданням. Останній розділ має найбільш вдалу, на наш погляд, внутрішню структуру та розкриває всі сторони вузівського життя. Можливо, не всі важливі події й гідні люди названі, але розділ дає повне уявлення про специфіку періоду, проблеми, з якими зіштовхувався колектив університету, та успіхи, досягнуті ним за останні 15 років.

В цілому колективна праця «Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна за 200 років» свідчить про те, що історики вузу прийняли і з честю пронесли естафету своїх попередників. Разом із перевиданими монографіями Д.І.Багалія й Л.Яновського вона стане вагомим внеском у розвиток історії освіти в Україні. Ці книги повідомлять зацікавленому читачеві (ученому, студентові, вчителю, просто аматорові вітчизняної старовини) про історичний шлях довжиною у 200 років, який пройшов разом зі своєю країною створений на пожертвування місцевого дворянства та купецтва Харківський університет, який утвердився сьогодні як один із найбільших центрів вищої освіти і науки в Україні.

¹ Багалій Д.І. Вибрані праці: У 6 т. – Т. 3: Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). – Ч.1 (1802–1815 гг.). – Х., 2004. – 1152 с.; Т. 4. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). – Ч.2 (1815–1835 гг.). – Х., 2005. – 1004 с.

² Janowski L. Uniwersytet Charkowski w początkach swego istnienia (1805–1820). – Charków, 2004 = Яновський Л. Харківський університет на початку свого існування (1805–1820). – Х., 2004. – 508 с.

³ Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна за 200 років. – Х., 2005.

Т.Г.Павлова (Харків)

